

Михајло ГЕОРГИЕВСКИ

ДЕЈНОСТА НА МАКЕДОНСКИТЕ ПЕЧАТАРИ ОД XVI и XVII ВЕК

Од македонската земја во текот на вековите излегоа видни културни дејци, кои својата културно-просветна дејност поради различни причини ја развија надвор од својата татковина. Таков е случајот и со македонските печатари од XVI и XVII век: Јаков од Камена Река, Мелетија Македонски, Стефан Охридски и Нектариј Битолски. Тие преку својата печатарска работа дадоа придонес во културната дејност на човештвото и посебно во одредените средини и народи за кои и каде што ја развија својата дејност. Тие напечатија дела со црковен карактер и на црковно-словенски јазик наменети претежно за Србија, Бугарија, Македонија, Романија и други земји и области од словенскиот свет.

Прв засега познат печатар што излегол од Македонија и ја развил својата печатарска дејност во Венеција е Јаков од Камена Река (денешна Каменица). Основните податоци за него ги дознаваме од поговорот на единствено досега познатата книга печатена од него — „Часослов“, во Венеција во 1566 година. Во поговорот еве што се вели: „Со мислата на големиот Бог Господин наш Исуса Христа се трудев за ова пишување (јас) недостојниот и најмал меѓу луѓето наречен Јаков што се трудев од многу време и години за ова дело како света книга. Излегов од Македонија од мојата татковина и дојдов во западните страни близу стариот Рим во градот Венеција и таму наидов на стари калупи од Божидар Војвода и неговиот син Виценцо од многу време неупотребувани (непишани) и почнав да ја пишувам оваа мала книга Часословец преку целата година од септември до август...“

Јас Јаков од родното ми место што се наоѓа во полите на Осоговските Гори близу до Калајскиот град (се мисли на Кустендил) од местото наречено Камена Река од свештеничко племе познато во тој крај од дамнешни времиња.

Почнав да ја пишувам оваа книга во 7074 г. (1566) во мај петнаесетти ден, а ја свршив во август триесетти ден во „веленародниот“ град Венеција“¹⁾.

Од поговорот на Јаков можат да се заклучат неколку работи и тоа: дека потекнува од Македонија, поточно од Камена Река, денешна Каменица Македонска што се наоѓа во падините на Осоговските Планини од свештеничка фамилија²⁾. Можеби по иницијатива на неговите родители, кои имале свештеничка т.е. книжевна традиција, или по сопствена желба, не се знае точно кога дошол во Венеција. Судејќи по неговата трудољубивост што само за три и пол месеци отпечатил книга од 331/2 табака може да се претпостави дека во Венеција пристигнал некаде во 1564 год. и веднаш откако ја откупил, или ја зел под наем, или пак само работел во печатницата на Вуковиќ почнал да ја печати својата книга т.е. „Часословот“.

Книгата отпечатена од Јаков е напишана како и другите книги од оваа печатница на црковно-словенски јазик, српска рензија.

Погледнато од техничка страна, книгата на Јаков е добро опремена. Во неа се застапени 31 илустрација, 47 заставици и виџети³⁾.

Форматот на книгата е 13,5×10 см. Подврзието е и во кожа. Со еден добро сочуван примерок од оваа книга располага Народната и универзитетска библиотека „Климент Охридски“ во Скопје.

Дали Јаков отпечатил и некоја друга книга и што станало со него по отпечатувањето на „Часословот“ не се знае ништо.

Во 1569 година во истата печатница е отпечатена книгата „Псалтир со последование“ напечатена од Јеролим Загуровиќ од Котор и Јаков од „пределите македонски од местото наречено Софија, Крај ков син“.

Печатницата на Божидар Вуковиќ, во која работел првиот македонски печатар Јаков од Камена Река, работела со големи интервали до 1597 година. Од оваа печатница се продавале книги во првата македонска книжарница на Кара Трифун во Скопје.

Појавата на оваа книжарница во Скопје не е случајна. Како главен елемент што влијаел за отворање на оваа книжарница е секако развиеноста на трговските врски со западниот свет на Скопје, Софија и Нови Пазар, кои во првите векови на турското владеење биле главни трговски центри во средиштето на Балканскиот Полуостров.

1) Од поговорот во „Часословот“ печатен од Јаков од Камена Река во 1566 год. (превод на современ македонски јазик М. Г.)

2) И. Каратаев, Описание славяно-русскихъ книгъ Томъ первый. Санкт-петербургъ, 1883, 159 погрешно пишува дека Камена Река се наоѓа во Херцеговина близу Колашин.

3) Дејан Медаковић, Графика српских штампаних књига XV—XVII века. Београд, 1958, 215—216.

Скопје бил главно стовариште на кожа, волна и восок што се произведувале во богатите сточарски краишта на Северна Македонија. Од Скопје овие стоки се изнесувале со карвани за Дубровник, Венеција и Италија. Развиените трговски врски на Скопје со прекуморските градови придонесле книжарскиот материјал од Венеција без тешкотии да се пренесува во Скопје и како плод на тоа е отворањето на македонската книжарница во Скопје.

Друг можен елемент што влијаел за отворање на оваа книжарница во Скопје е тоа што во 1557 година била формирана Пеќската патријаршија и под нејзина духовна власт биле опфатени повеќе македонски краишта како: Скопје, Тетово, Куманово, Штип, Кратово, и др. кои дотогаш биле под Цариградската патријаршија. За ширењето на богослужбените книги напишани на црковно-словенски јазик Скопје бил најпогоден, бидејќи се наоѓал во центарот на овие краишта. На тој начин скопската книжарница на Кара Трифун станала главен ширител на словенските црковни книги од Шара до Рила и од Скопска Црна Гора до Света Гора.^{3a)}

За првата македонска книжарница на Кара Трифун во Скопје во науката не се знае многу. Точно кога е отворена и до кога работела, како и што во неа се продавало, сè уште не е познато. Можеби со тек на времето ќе се дојде до нови сознанија во врска со книжарството во Македонија, а со тоа ќе се расветли една досега недоволно проучена гранка од културната историја на Македонија.

Во XVII век значајна улога во романското печатарство играат тројца македонски печатари. Тоа се Мелетиј Македонски, Стефан Охридски и Нектариј Пелагониски.

Најистакнат печатар од оваа група е Мелетиј Македонски. Неговиот живот и дело сè уште не се целосно проучени. За него се знае со сигурност само тоа што сам го дал во предговорите и поговорите на книгите што ги напечатил. Родното место на Мелетиј не е познато. Ако се суди по неговото презиме може да се претпостави дека е од некое мало место во Западна Македонија. Ако беше од некое поголемо и попознато место ќе го искористеше можеби за свое презиме, како што го сторија неговите соработници и придружници Стефан од Охрид — Охридски и Некториј од Битола — Битолски т.е. Пелагониски. По секоја веројатност Мелетиј Македонски е роден околу 1577—1580 година⁴⁾. За неговото школување и воспитување, исто така, нема конкретни податоци. Од белешката што сам ја дал во поговорот на двете изданија од Псалтирот печатени: првото издание во 1637 и второто во 1638 година каде што соопштува дека уште кога го примил монаштво-то во Зографскиот манастир посакал да го изучува „художное дело типографское“⁴⁵⁾. Од ова може да се заклучи дека како и

^{3a)} Петър Атанасов, Начало на българското книгопечатане. София, 59.

⁴⁾ Истога, 73.

многу други Македонци, така и Мелетиј Македонски се воспитувал во големиот Зографски манастир. Монасите од овој манастир особено се занимавале со зографство, па не е ништо чудно и самиот Мелетиј да бил талентиран зограф, кој покажал жив интерес спрема печатарството што има тесна врска со зографството.

Во Зографскиот манастир, освен со зографство, монасите се занимавале и со препишување на книги, но откако се пронајде печатницата, препишувачката активност се намалила, луѓето повеќе се ориентирале кон печатените книги.

Огромната побарувачка на книги, од една страна, и недоволно развиената печатарска продукција, од друга страна, довело до недостиг како на печатени така и на ракописни книги. Можеби недостигот на книги побудил интерес кај зографските монаси за отворање своја печатница. За реализирање на оваа идеја можеби го испратиле Мелетиј Македонски во Русија, а можеби и самоиницијативно заминал, за да ја научи печатарската техника. Заминувањето на Мелетиј Македонски токму во Русија, а не во некоја друга земја е обусловено од добрите врски што ги имал Зографскиот манастир со Русија во средниот век. Врските на Зографскиот манастир со Русија датираат некаде од 1539 година, кога зографските монаси Митрофан и Прохор престојувале во Новгород и притоа му раскажале на тамошниот архиепископ за мачењата на Ѓорѓи Кратовец во Софија кој паднал жртва на турските насилници затоа што не сакал да се потурчи и станал причина да се напише житие за него во Русија⁵).

Особено во почетокот на XVII век врските на Зографскиот манастир со Русија станале постојани. Во тој период се претпоставува дека и Мелетиј Македонски заминал од Зографскиот манастир во Русија. При заминувањето за Русија останал во Украина каде што го научил печатарскиот занает, а оттаму заминал во Романија т.е. во Влашко⁷).

Печатарството во Влашко особено се развило за време на владеењето на војводата Матеј Бесараб (1633—1654). Уште во почетокот на своето владеење, Матеј Бесараб покажал големо интересирање за развојот на печатарството во својата земја. За проширување на печатарското дело тој побарал човек што знаел да печати книги „со кои ќе се служат поповите и калуѓерите од неговото кнежество, како и во многу други области како што се: Молдавија, Романија, Бугарија, Србија, Рашка, Херцеговина и поголемиот дел од Тракија и Македонија сè до Света Гора“.⁸) Та-

⁵) И. Каратаевъ, сп. дело, 460.

⁶) Иван Снегаровъ, Историја на Охридската архиепископија-патриаршија од падането и под турците до нејното уништежение (1394—1767). Софија, 1932, 572.

⁷) Петър Атанасов, сп. дело, 75.

⁸) Лазар Плавшић, Српске штампарије од краја XV до половине XIX века. Београд, 1959, 67.

ков човек отпрвин не нашол. Некој му рекол на кнезот дека Рафаел Левакович, хрватски Фрањевац и раководител на големата словенска печатница при римо-католичката пропаганда во Рим, ги разбирал тие јазици и бил добро подготвен за тоа. Матеј Басараб веднаш се заинтересирал за Левакович, но не дошло до спогодба, бидејќи Левакович не сакал да прифати печатење на книги какви што сакал кнезот. Причината била од религиозни побуди, бидејќи тој бил католик, а требало да печати книги за православието⁹⁾. Откако не се спогодиле со Левакович, Матеј Басараб своите барања ги насочил кон Русија. Можеби на тие барања, а можеби случајно, во дворецот на Матеј Басараб се јавил „мужа пришелца свештеноинока именим Мелетија Македонска, пришелдша од росијских стран“¹⁰⁾. Со појавата на Мелетиј Македонски во Романија проблемот околу печатењето на богослужбени книги на словенски јазик бил решен.

Во 1635 година излегле 2 изданија на словенскиот „Молитвеник“ печатен во Долго Поле — Мунтенија. Во „послесловието“ на првото издание на „Молитвеникот“ се зборува за вонредните напори што ги вложил Матеј Басараб за почнувањето со печатење на словенски книги во Романија. Се зборува како тој испратил свои пратеници со писма да поминат „многу страни далечни во унгарски страни и волински предели, дури и до столицата на Киевското кнежевство до самиот намесник на всеруската црква чиновначалникот пречесниот Петре Могила, архиепископ и митрополит киевски“. Од него барал „смирено и молебно приложание, вешти луѓе во светите списанија“, а исто така и искусни во „художество типографско“. Киевскиот митрополит ги задоволил барањата на Матеј Басараб, му испратил луѓе „вешти во божествените писанија“¹¹⁾

Благодарение на тоа излезе во Долго Поле првата книга т.е. молитвеникот во 1635 година што содржи 226 листа (?), четвртина формат, нумерирана со кирилски букви со по 21 ред во полна текстовна страница. Шрифтоот на буквите е близок до украинските печатници. За печатењето се грижел „нај-меншиј во типографији Јоан Глепковик“. И во второто издание на Молитвеникот од 30 јули 1635 година интересно е „предисловието“ што зафаќа 10 страници. Во почетокот на „предисловието“ Басараб зборува за намената на оваа книга. Меѓу другото вели: „Православному и благо честивому роду отечествоу нашего Влахо заплонескому и ним родовоу нам в вере и славнем дијалекту словенском . . .“ Се зборува и за недостигот на книги, па вели: „Види се нам од сјуду убо приходати стране јаве од свјетих книг одмаление . . .“; потоа: „В свјетих црквах разграблјением случило се ест бити.“

⁹⁾ Петър Атанасов, сп. дело, 76.

¹⁰⁾ Види: „Предисловие“ на книгата „Еухологион или молитвеник“ печатена во Долго Поле 1635 год.

¹¹⁾ Петър Атанасов, сп. дело, 76.

Опширно е опишано доаѓањето на Мелетиј Македонски кај Матеј Басараб и неговото заминување во Киев по печатарски букви.

Во врска со тоа се вели: „Показа нам мужа пришелца. . . свијештено инока именован Мелетиј Македонска, пришедша од рускиот стран и глагојаше нам: увидех дело типографско и ститно приемши вест. . . пријдох взавестити юште уготвам будет тогда ми абие свещчавшес с неким дружиноју его мужем јеромонахом Некториј Пелагониским зовеним и с ним вкупе отрока и. . . Стефана Брзоходца нарицаема по печатија в Росију послахом имишче с собоју при типографију планој цене и писание. . . да настошчего митрополита киефского. . . Петра Могила“. Петар Могила ги разгледал барањата и на испратените од Матеј Басараб им дал „Печатију глаголју цело севршенну петовидних писмен. Такаде и неку. . . типографа свеју в купе Тимотеја именован“.

Од предговорот на оваа книга се гледа дека Матеј Басараб ги испратил македонските печатари Мелетиј Македонски и Некториј Пелагониски да донесат од Киев печатница со словенски букви. Оваа работа трудољубивите Македонци ја извршиле со успех. Се вратиле со печатницата и пет видови словенски букви. Благодарение на нивната заслуга биле отпечатени е десетина книги меѓу кои и „Молитвеникот“ во кој е застапен гореспоменатиот предговор. Овој „Молитвеник“ содржи 225 листа од кои 9 се нумерирани, четвртина формат со по 21 ред во полна текстозна страница. На крајот од книгата е дадено „Слово к читателюму“ во кое се вели дека делото е издадено по иницијатива на Матеј Басараб, а печатар е „многогрешним недостојним рабом Тимотеем Александрович Вер(бицким) во Долго Поле месец јули 1635 год.“

Мелетиј Македонски првпат се јавува потпишан како печатар во „Псалтирот“ од 1637 година, печатен како втора книга во оваа печатница но не во Долго Поле туку во манастирот „Говора“. Се мисли дека по отпечатувањето на „Молитвеникот“ печатницата била пренесена од Долго Поле во манастирот „Говора“. Во „предисловието“ на оваа книга Мелетиј Македонски зборува за себе дека е игумен на манастирот „Говора“ и дека ја отпечатил оваа книга. Поточно еве што пишува: „Напечатовати сију книгу глагољемују псалтир мне худжешему в свештеноиноцех Мелетију Македонскому игумену общежителнаго монастира Говора, храма успенија пресветија Богородица. . . в лет. . . 1637 месеца јануар 30 дне“.¹²⁾ Псалтирот содржи 260 листа (?), четвртина формат со по 17 реда на полна текстозна страница.

Во 1638 година е отпечатено второто издание од истиот псалтир. Овде првпат се спомнува името на третиот македонски печатар Стефан Охридски. На последниот лист од книгата даден е краток поговор во кој се вели: „Повелением и иждивением Пресветлаго и Благочестиваго Господарја Матеа Басараба, Господин

¹²⁾ И. Каратаев, сп. дело, 448 и 460.

и воеводи земли угровлахискои. Напечатена бист сија книга глагољемују Псалтир, втори крат, много грешним в иеромонасех Стефаном Охридским. Поче писати месеци април 26 в лет 1638 а свршија месеца ин(не) 30, в лето . . . 1638¹³⁾.

Кон крајот на истата година е отпечатен „Часослов“. Тој има мал формат 6 x 10 см, 299 листови со кирилска нумерација и пет ненумерирани листови. Во полната текстовна страница има 12—13 редови. Книгата е печатена во манастирот „Говора“. Печатарската работа ја извршил Стефан Охридски под контрола на јеромонахот Мелетиј Македонски¹⁴⁾.

Во 1639 година во истата печатница е отпечатена книгата „Богородичен параклис“ од истите печатари. Книгата е напишана на словенски и на романски јазик. По формат е мала осмина и содржи 58 листови¹⁵⁾.

Во 1640 година во манастирската печатница „Говора“ било отпечатено второто издание на „Часословот“ од 1638 год. Ова издание се разликува од првото по својата надворешна форма. Форматот е 9,5×15 см со по 13 реда на полна текстовна страница.

Во истата година е отпечатена и друга книга а тоа е „Правила на светите апостоли“, мал формат 10×15 см, 170 нумерирани и 4 ненумерирани листови со по 18 редови во полна текстовна страница. Книгата е печатена од Мелетиј Македонски или како што се вели во поговорот: „напечатовати сију книгу глаголјемају Правила мне худжишему в свешченкоиноцех Мелетије Македонскому игумену сопшче жителнаго манастира Говора храма успенија Пресветлија Богородица“. За печатењето на истата книга се трудел и другиот македонски печатар Стефан Охридски кој во поговорот вели: Трудих се аз јеромонах Стефан Охридски и напечатих сију книгу, почасе писати во лето 7149 (1640) а од рождества Христова 1640. „Правила на светите апостоли“ е на романски јазик. Преводот од словенски на романски јазик го направил Михаил Мокзалие.¹⁶⁾ Предговорот на ова издание е напишан од Мелетиј Македонски и е даден на словенски јазик. Оваа книга претставува последно дело печатено во манастирот „Говора“ бидејќи по 1641 година печатницата била пренесена пак во Долго Поле каде што прпат била сместена.

По пренесувањето во 1642 год. во Долго Поле излегла од печат книгата „Поучение за сите дни“. Книгата е напишана на романски јазик, а печатарската работа ја извршиле Стефан Ох-

¹³⁾ Bianu, I. si D. Simonescu, Bibliografia Româneasca veche, t. IV Bucuresti, 1944, 188.

¹⁴⁾ Истога, 20—21.

¹⁵⁾ Bionu, I si Hodos, Bibliografia romaneşca veche, tom I. Bucu resti 1903.

¹⁶⁾ Истога, 113.

ридски и Мелиседек Пелопонески. Од микрофилмот со кој располагаме, од оваа книга може да се види дека тоа е релативно мала, содржи 66 снимки.

Наредната година т.е. во 1643 во Долго Поле излегла една доста голема словенска книга, а тоа е „Антологион сиреч цветослав или трифолог“. Оваа книга содржи 494 листови, голем формат, со по 34 реда во полна текстовна страница. Книгата содржи опширен предговор во кој се велича заслугата на Матеј Басараб за работата на печатницата. Меѓу другото се вели дека трудољубивиот владетел отворил и воденица за хартија со цел поуспешно да работи печатницата. Истиот ѝ подарил хартија на печатницата произведена за новата „хартотвореноју воденицеју“. Како заслужен човек за излегувањето на оваа книга се споменува јеромонахот Мелхиседек Пелопониски игумен на обителот Долгополски. Печатари на ова дело се споменуваат јеромонахот Стефан Србин и Јоан Сунотович Рус.

По завршувањето на „Антологионот“ печатницата била пренесена во Делхискиот манастир. Така, во 1644 година во печатницата сместена во Делхискиот манастир е отпечатена книгата „Неделно евангелие“. Книгата е напишана на романски јазик со поговор на словенски јазик. Во поговорот се кажува дека ова издание е продолжение на „поучение за сите дни“ од 1642 година. Како печатар се споменува Јоан Кунотович „типограф с ученики“, „Предисловието“ во кое се зборува за значението на книгата е потпишано од Мелетиј Македонски како проигумен на манастирот „Говора“. Тој се јавува како коректор на ова издание.

По оваа книга, името на Мелетиј Македонски повеќе не се споменува. Дали умрел или отпатувал на друго место, не се знае. Изгледа остарел и се повлекол од тешката и напорна печатарска работа. Ист е случајот и со другите македонски печатари од групата на Мелетиј Македонски. Нивното дело го продолжиле помлади луѓе—нивните ученици.

На крајот ако ја сумираме работата на македонските печатари во Романија, можеме да го кажеме следното:

Прво и најважно тие отворија словенска печатница во Романија. Во таа печатница отпечатија повеќе богослужбени книги на црковно-словенски јазик и на романски јазик. Второ, македонските печатари на чело со Мелетиј Македонски, во печатарската техника внесоа уметничка традиција во тамошните манастирски печатници. Книгите што излегоа од рацете на македонските печатари се одликуваат со богата орнаментика и разни иницијали. Орнаментиката во знаменцата е претежно растителна. Иницијалите се богати со суштества претежно од животинскиот свет како: лебеди, орли, коњи, елени, кози, срњи, потоа духовници, мали и големи луѓе и др. Има суштества и од митолошкиот свет:

анѓели, и др. и сè е дадено во движење: трчаат, скокаат, фрлаат стрела со лак и др. Шрифтоот во сите книги на Мелетиј Македонски е ист. При печатењето се употребени пет големини на букви.

Целосно земено делото на македонските печатари од XVII век заслужува достоинствено внимание во културната историја на Романија како и на словенските земји каде што биле во употреба овие книги.

Mihailo GEORGIEVSKI

THE ACTIVITY OF THE MACEDONIAN PUBLISHERS FROM THE XVI AND XVII CENTURY

S u m m a r y

In the XVI century, or more exactly in 1566 the first Macedonian publisher Jakov from the village of Kamena Reka has published its book „Časoslov” in the printing shop of Božidar and Vičenco Vuković in Venice. In the same printing shop other books have been also published which have been sent for a sale in the first up to now known bookshop of Kara Trufun in Skopje.

In the XVIII century in Vlaško (Rumania) three Macedonian publishers such as Meletija Makedonski, Stefan Ohridski and Nektarij Pelagoniski published more slavic and roman books among which the more important are: „Molitvenikot” of 1635, „Psaltir” of 1637, and 1638, „Časoslov” of the end of 1638, „Bogorodičen Paraklis” of 1639, „Pravila na svetite apostoli” of 1642, „Antologion sireč cvetoslav ili trifolog of 1643, „Nedelno evanĝelie” of 1644 etc.

This activity of the Macedonian publishers from the XVIII century is very important as in their monastery printing shops and their slavic printing shop in Rumania they brought artistic tradition in the books shaping. The books of the Macedonian publishers in Rumania are highly ornamented.